

ПРИНОС КЪМ СЕМАНТИЧНАТА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ПРЕДИКАТИВИТЕ ЗА ВЪТРЕШНИ ПРЕЖИВЯВАНИЯ СЪС СУБЕКТ В ДАТЕЛЕН ПАДЕЖ

МАКСИМ СТАМЕНОВ

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“
ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
maxstam@bas.bg

В предлаганата статия се представят и тълкуват конструкциите с предикативи със субект в дателен падеж, които именува вътрешни преживявания на човека. Прави се анализ на основни особености на тези конструкции и техните характеристики, които ги разграничават от конструкциите с дателен падеж с предикати, както и близки безлични конструкции, които реализират или имплицират субект в именителен или винителен падеж. Специално внимание се обръща на мястото и ролята на местоименните клитики за косвен падеж. Изяснява се функцията на тези клитики от граматична и съдържателна страна. Характерното при предикативите от тълкуваната група от семантична гледна точка се състои в това, че те именува относително еднозначно очертани класове от думи – за възприятия, емоции и оценки на когнитивна и емоционално-афективна основа. Прави се анализ на особеностите в начина на реализация на категорията лице на глагола при тези конструкции. Въвежда се понятието за телесен облик (*body image*), с помощта на което се изяснява проблемът с възможностите за пространствена локализация на именуваните вътрешни състояния и оценки.

Ключови думи: предикативи, дателен падеж, местоименни клитики, дателни конструкции, безлични конструкции, думи за психически преживявания, български език

A CONTRIBUTION TO THE SEMANTIC CHARACTERIZATION OF DATIVE PREDICATIVE CONSTRUCTIONS DENOTING MENTAL EXPERIENCES

MAXIM STAMENOV

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE
BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
maxstam@bas.bg

The article presents and interprets the constructions consisting of a predicative referring to inner human experiences and a dative clitic denoting the human that experi-

ences them. I begin by providing an analysis of the main features of these constructions and the characteristics that distinguish them from dative predicate constructions and impersonal constructions which realise or imply a nominative or accusative human experiencer. Special attention is paid to the place and role of oblique case pronominal clitics. The grammatical functions and the content of these clitics are clarified. From a semantic point of view, a specific feature of the predicatives from the studied group is that they name unambiguously defined classes of words – perceptions, emotions and evaluations made on a cognitive and emotional-affective basis. An analysis of the peculiarities in the realisation of the category of person by the verb in these constructions is offered. I introduce the concept of body image, which helps in clarifying the problem regarding the possibilities for spatial localisation of the internal states and assessments.

Keywords: predicatives, dative case, pronominal clitics, dative constructions, impersonal constructions, words for psychological experiences

1. Увод

Субективността (начини на имплицирание на субекта във формата и съдържанието на езиковите структури) е много широка категория, която намира израз на различни равнища – лексика, граматика, семантика, прагматика. В този контекст специфичното за думите, които именува вътрешни психически преживявания (състояния, емоции и оценки на тази основа), се състои в това, че техен референт са съдържания на съзнанието на този, който говори за тях в първо лице, например *Боли ме главата*. В случая *главата* отправя не към видимия за всички потенциално заинтересовани физически обект „глава на X“, а вътрешно неприятно усещане, което е локализирано в главата на този, който произнася съответното изречение. По това думите за психически преживявания се различават от много други в езика – техните референти не са обекти от света на предметите, които можем да наблюдаваме и манипулираме. Това са състояния, които могат да бъдат споделени единствено вербално, т.е. индиректно. Никой никога не е виждал и не е срещал вътрешно преживяване във второ или трето лице. Виждал е негови поведенчески корелати и го е именувал за сметка на преживяващ го лично и субективно *ти* или *тя/той*.

В предлаганата статия ще бъде направен преглед на предикативните конструкции за вътрешни преживявания, които се формират с помощта на копулата *съм*, с полукопулата *ставам* и с *имам* (в съчетание със същ., което именува преживяване). Възможностите с други полукопули, като *оказвам се (някакъв)*, *явявам се (някакъв)*, *изглеждам (някакъв)* и под. не се вземат под внимание. Също така не се тълкуват възможностите за формиране и употреба на конструкции със сложно съставно сказуемо с предикатив, т.е. с модален и/или фазов глагол + предикатив, като *може да започне да ми е/става весело* и под. Както се вижда, има определена градация според структурната сложност на предикативната форма на тези конструкции, но ние оставаме на базово равнище.

2. Структурна конфигурация на базовата дателна конструкция

Можем да твърдим, че конструкциите с предикативи за психически преживявания обикновено не предполагат включването в тях на сложни в синтактично и семантично отношение конфигурации, което най-вероятно се дължи на предмета, на който те са посветени – да идентифицират в рамките на менталния континуум на субекта, за който става въпрос, негови преживявания от интерес при комуникация между двама или повече индивиди.

- (1) а. Нервно ми е.
б. На мен ми е нервно. На Иван му е нервно.
в. Нещо ми е нервно.
г. Днес ми е нервно.
д. Малко/много ми е нервно.
е. Днес нещо ми е малко/много нервно заради X/защото X.
ж. ??Тук ми е нервно. ?В приемната на зъболекаря ми става нервно.

Базовата структура на конструкцията в (1)а се състои от наречие за вътрешно преживяване, дателна клитика и спомагателен глагол. Тя допуска разгръщане за сметка на удвояване на допълнението в (1)б, експлициране на неопределеност с неопределително местоимение в (1)в, включване на обстоятелство за време в (1)г, на степен на проява на състоянието в (1)д и на причина в облика на предложна фраза или подчинено изречение в (1)е. Не включва обаче възможността за експликация на място, а представя състоянието като амбиентно в рамките на представата за себе си като телесен облик (*body image*) в (1)ж.

3. Семейството от дателни конструкции с предикативи

Наборът от дателни конструкции с предикативи не е голям, но е с твърде интересна структура откъм връзки помежду им както от формална, така и от съдържателна гледна точка:¹

1. Конструкция, която е образувана с безличнопредикативна дума (наречие, прилагателно, причастие или съществително) за възприемане на физиологическа основа (интероцепция) или емоционално състояние, нагласа, настроение:
Мъчно ми е. Жал ми е. Криво ми е. Добре ми е. Зле ми е. Студено ми е. Тежко ми е (на стомаха). Лошо ми е. Самотно ми е. Чоглаво ми е. Криво ми е. Отпаднало ми е. Притеснено ми е.
2. Конструкция с производни инхоативни глаголи с дателен субект:
Прилошава ми (извежда се от Лошо ми е и е синонимно на Става ми лошо). Докривява ми (Става ми криво). Призлява ми (Става ми зле).

3. Конструкция за субективна оценка с комплемент *да-* или *че-* изречение. Тук преливат предикативи от Конструкция 1, при които доминира оценка на емоционално-афективна основа на съдържанието на комплемента:

Мъчно ми е, че няма да ходя на гости с роднините. Жал ми е да го набия. Тежко ми е да призная грешката си.

4. Конструкция с наречия или безлични глаголи за знание, мнение или умозаключение с *че-*изречение:

Известно ми е, че Х. Ясно ми е, че Х. Струва ми се, че Х. Вярва ми се, че Х.

Конструкция 1 е класическата за обсъждания тип с предикатив и субект в дателен падеж, изразен с клитика. Тя е широко застъпена и често използвана. Характерни за нея са лексикалноспецифични ограничения във възможностите за употребата ѝ, както проличава от сравнението на *Безразлично ми е* с **Безразсъдно ми е*. Възможно е разграничението да върви по линията на състояния спрямо свойства и качества, което подлежи на по-нататъшна систематична проверка.

Подходящо е да се посочи, че личнопредикативната конструкция с минало страдателно причастие на съответния глагол за преживяване (2) не позволява или позволява само маргинално дателна алтернация (3), или предполага промяна на значението (4). С други думи, предполага се, че дистрибуцията между тях е взаимно допълнителна:

- (2) Измъчен съм. Потресен съм (от/заради Х). Изтерзан съм. Изтощен съм. Въодушевен съм (от Х). Обиден съм.
 (3) ?Измъчено ми е. *Потресено ми е. *Итерзано ми е. *Изтощено ми е. *Въодушевено ми е. ??Обидено ми е.
 (4) Страшен съм → Страшно ми е.

Конструкцията с минало деятелно причастие в перфект (минало неопределено време) в (5) обикновено също не позволява алтернация с дателна конструкция в (6):

- (5) Изстрадал съм много беди. Преживял си различни разочарования. Много (беди, несгоди) съм изтърпял от разбойници и апаши.
 (6) *Изстрадало ми е. *Изтърпяло ми е.
 (7) Отпаднал съм → Отпаднало ми е. Недоспал съм → ??Недоспало ми е.

Изключение представлява примерът в (7), където това е възможно. По всичко изглежда, че възможностите за формиране на конструкция с предикатив, който е произведен от минало деятелно причастие, ще се разши-

рват по аналогия. Остава обаче нерешен въпросът може ли при това положение *отпаднало* да продължава да се припознава като причастна форма или става специфична форма на *-о*, която търси своето подходящо тълкуване в езиковедската теория.

3.1. Конструкция 1 с безличнопредикативна дума за възприятие или емоция

3.1.1. Формални особености на предикативите в Конструкция 1

Позицията на предикативи могат да заемат думи, които се припознават като съществителни, прилагателни, наречия или се извеждат от причастия:

- Съществителни: *Жал ми е*;
- Наречия: *Зле ми е*, *Излишно ми е*;
- Прилагателни: *Тъмно ми е (в стаята)*;
- Сегашно деятелно причастие: *Объркващо ми е*; *Отблъскващо ми е*;
- Минало страдателно причастие: *Притеснено ми е*; *Позволено ми е*; *Приповдигнато ми е*;
- Минало деятелно причастие: *Отпаднало ми е*.

Част от тях могат да се използват не само във функцията на предикативи, но и адвербиално или адекватно, т.е. налице е преливане на функциите от синтактична гледна точка и проблеми с начина на идентификация според части на речта.

3.1.2. Безлична конструкция с форми на *-о*, специализирана за субективни преживявания

Доколкото има дателен субект, обикновено маркиран с клитика, дателната конструкция се идентифицира като безлична. Допълнително основание в тази насока е генерализираното маркиране на предикатива с форма за трето лице ед. число за наречия, причастия и прилагателни: *Весел съм* → *Весело ми е*; *Отпаднал съм* → *Отпаднало ми е*. В нея, както се вижда от приведения по-горе списък, се използват преференциално форми на *-о*, що се отнася до формалните особености на думите, които заемат именната част на предикативните форми. Разнородният им състав както и еднаквата форма на *-о* представляват най-вероятно основанието да се изтъква възможността те да се обособят според своята функция в специализирана част на речта за състояние, тъй както е било предложено за руския език от Шчерба (Шчерба/Shcherba 1974).

По този начин се сблъскваме с парадокса, че припознаваната като безлична конструкция, каквато е тази с дателна клитика, се използва за израз на най-субективно изпитваните лични преживявания:

- (8) Тежко ми е. Криво ми е. Мъчно ми е. Жал ми е. Безинтересно ми е. Лесно ми е.

В случая идентификацията ѝ като безлична е на формална основа с оглед на липсата на субект в им. пад., с който предикативът да се съгласува по род и число, както това е във *Весел съм*.

3.1.3. Съдържателни особености на предикативите в Конструкция 1

Съдържателните особености на тази конструкция отпращат към различни аспекти на интероцептивния „телесен облик“, на емоции и когнитивни оценки на различни равнища на обработка на информация в психиката:

- Свързани с физиологично детерминирано психическо състояние (най-вече с оглед на интероцептивен достъп):
  - усещания за жизнения тонус (*лошо ми е, добре ми е*)
  - вкусови и тактилни усещания (*горчиво ми е, влажно ми е*)
  - усещания за наличие или липса на органични потребности (*жадно ми е, сито ми е*)
  - усещания за дискомфорт, локализирани в определени части на тялото (*тежко ми е / гадно ми е на стомаха*)
  - субективни усещания и телесни възприятия във връзка със състоянието на околната среда (*студено ми е, тъмно ми е, задушно ми е*) и др.
- Свързани с психично състояние, което обхваща широк спектър вътрешни преживявания на емоционално-афективна основа – емоции, нагласи и настроения (*весело ми е, приятно ми е, спокойно ми е, готино ми е, тъжно ми е, скучно ми е, нервно ми е, напрегнато ми е, притеснено ми е, тъпо ми е, горчиво ми е от думите му, тежко ми е на душата, апатично ми е*) (разпределението е според Петрова/Petrova 2020: 102 с някои добавки и корекции).

3.1.4. Употребата на дателна клитика допринася за разграничаване на две и повече конструкции помежду им

Смислоразличителната функция, която изпълнява дателната клитика в Конструкция 1, ясно проличава при нейната съпоставка с безличната конструкция за амбиентни външни състояния и за оценки, в която тя липсва:

- (9) а. Тежко ми е на корема.
б. Тежко ми е на сърцето.
в. Тежко е да носиш сто кила.
г. Тежко е да живееш с глупци и идиоти (оценка).
- (10) Мъчно ми е – Мъчно е (трудно е).
- (11) Студено ми е – Студено е (?външно състояние).
- (12) *Облачно ми е – Облачно е (външно състояние).

Разликата между конструкцията със и без дателна клитика може да се реализира по различен начин, но винаги е налице. Това ясно проличава при сравнение на примерите, които са дадени в (9). (9)а именува интероцептивно състоянието за усещане на тежест в стомаха. (9)б назовава емоция на метафорична интероцептивна основа. (9)в маркира физическо натоварване и/или трудност на реализация. Най-сетне (9)г представлява оценка на жизнена ситуация, формулирана в *да*-изречение. В (10) е налице еднозначна смяна на значението между емоционално състояние в израза с дат. пад. спрямо категоризация по трудност на изпълнението в безличната конструкция без дателен субект.

В (11) и (12) се прави съпоставка между две състояния, които могат да се смятат за външни амбиентни. *Студено е* означава, че климатичните условия на дадено място са такива, че на човек би му станало студено, ако се окаже изложен на тях. *Студено е* обаче не е амбиентно външно по начина, по който това се отнася за *Облачно е*. *Студено е* имплицира включеност на този, който констатира състоянието (включено преживяване), доколкото той обобщава за сметка на своя собствен опит. Поради тази причина *?Тук е студено, но на мен не ми е студено* е трудно да се тълкува като приемливо. *Студено е* имплицира *Студено ми е*, но обратното не е задължително вярно. *Студено ми е* значи субективно преживяване, което може да бъде налице и при условия, при които на повечето хора може да не им се струва, че е студено. Може да се дължи например на болестно състояние, при което на други хора им е топло на същото това място.

3.2. Конструкция 2 с производни инхоативни глаголи с дателен субект

Конструкцията с производни инхоативни глаголи с дателен субект изглежда по следния начин:

(13) Прилошава ми (спрямо Лошо ми е). Докривява ми. Призлява ми.

Тя се привежда тук за съпоставка с предходната. Тя е с предикат, но е производна директно на базата на Конструкция 1, както се вижда от невъзможността на **Лошава ми*, или **Лощее ми*, т.е. инхоативният глагол се извежда направо от съответна безличнопредикативна дума (*Лошо ми е* → *Прилошава ми*). За изразяване на инхоативност има и алтернатива с фазов глагол: *Става ми лошо*.

3.3. Конструкция 3 за субективна оценка

Конструкцията за субективна оценка е с комплемент *да*- или *че*-изречение. Тук преливат предикативи от Конструкция 1, при които доминира оценка на емоционално-афективна основа:

(14) Мъчно ми е, че няма да ходя на гости с роднините. Жал ми е да го набия. Тежко ми е да призная грешката си.

Тази конструкция е производна на Конструкция 1 за сметка на възможността да се разгръща на базата на присъединяване като комплемент

на подчинено *че-* или *да-*изречение. По този начин съдържанието на това подчинено изречение се превръща в обект на оценка на матричната предикативна конструкция. Съвсем не всички предикативи от Конструкция 1 могат да присъединяват комплементи:

- (15) а. Мъчно ми е, че ще се женя. ?Мъчно ми е, че се женя.
 ??Мъчно ми е да се женя.
 б. ?Криво ми е да се женя. Криво ми е, че се женя.
 в. ?Тежко ми е, че ще се женя. ??Тежко ми е да се женя.
 г. *Отпаднало ми е че/да... *Притеснено ми е че/да...

Някои от приведените предикативи преференциално се съчетават с *че-*изречения, други – с *да-*изречения, а трети въобще не могат да приемат комплементи от посочените два типа.

3.4. Конструкция 4 с наречия, страдателни причастия в ср. род ед. ч. или безлични глаголи за знание и т.н.

Това е конструкция с наречия, страдателни причастия в ср. род ед. ч. или безлични глаголи за знание, мнение, умозаключение, санкция за действие или бездействие, за изпълнение на желание или намерение:

- (16) Известно ми е, че Х. Ясно ми е, че Х. Разрешено ми е да Х. Забранено ми е да Х.
 (17) Струва ми се, че Х. Вярва ми се, че Х. Иска ми се да Х.

Характерно за Конструкция 4 е, че при нея могат да се използват наречия с предикативна функция, страдателни причастия и безлични глаголи, т.е. може да се тълкува като хибридна. Тя изразява знание, мнение или умозаключение, което стъпва на базата на информация, формулирана с подчинено *че-*изречение. Тя изразява също санкционирани безлично възможности да се извърши или не нещо, което се формулира с *да-*изречение. Конструкцията с безлични медиални глаголи не може да се използва без дателен субект, тъй като изтъква субективността на съответното мнение, желание или съждение, както е например в *Струва ми се*.

4. Фамилията от дателни конструкции с предикати

Налице са и предикатни конструкции със субект в дателен падеж.² Възможностите за използване на предикативи със субект в дателен падеж са по-малко в сравнение с тези с предикати, както проличава при директно сравнение:

1. Конструкция с глаголи за субективно изпитвано желание или потребност, маркирани с възвратно *се*:
Танцува ми се. Пее ми се. Рита ми се футбол.
2. Конструкция с глаголи за привидно или илюзорно възприятие с лексикализирано *се*:

Причува ми се. Привижда ми се. Присторва ми се.

3. Конструкция за вътрешно физиологическо състояние (интероцепция) с възвратна клитика *се*. Те са силно специализирани – хем маркирани възвратно (медиални), хем дателни. За идентификация на референта на субекта в рамките на конструкцията (ако това не е азът или лице, което се идентифицира в рамките на речевата ситуация) се изисква удвояване на допълнението:

Гади ми се. Повръща ми се. Вие ми се свят. На Красимир му се повдига.

4. Конструкция с глаголи за перцептивен изглед, обикновено с неопределен източник, в няколко вариации – с *ми*, с *ми се* или с *ми се* + Локатив:

Нещо ми свети. Нещо ми се белее. Нещо ми се мярна в гората.

5. Конструкция с възвратни глаголи за междуличностно взаимодействие, които контролират непряк обект Тръпник, при която може да има също дублиране на допълнението:

Явявам му се насън някому. Анастасия им се мярна на Пенчо и Петко като видение свише.

Дори и да са по-многобройни, конструкциите с предикат са по-специализирани с оглед на възможностите за употреба и не могат да бъдат конкуренция на Конструкция 1 с предикатив. Тя най-еднозначно маркира субективност на преживяването и е най-доминантна откъм възможности за разширяване на своето влияние по линията на лексикалното запълване в позицията на предикатива с форми на *-о*, които са или се извеждат от съществителни, прилагателни, наречия и причастия (срв. Ivanova, Zimmerling 2019).

5. Предизвикателства, пред които ни изправя дателната конструкция с предикатив

5.1. Субектът на психическото състояние в разглежданите конструкции се кодира не в именителен, а в дателен падеж

Използването на дателен падеж за маркиране на субекта на психическото преживяване повдига въпроса за наличието на падежна система в българския език и мотивите тя да се запазва по еднозначен начин при личните, притежателните и някои въпросителни местоимения за сметка на другите части на речта. При конструкциите за психически състояния (както с предикат, така и с предикатив) дателният падеж има функцията да кодира „страдателния субект“, т.е. субекта, който търпи психическото състояние, именувано от предикатива (срв. Селиверстова/Seliverstova 1982: 155). А защо не във винителен, ще кажете? Има конструкции и с винителен, но те са много по-малобройна група. Нашата хипотеза е, че дателният падеж се специализира за изразяване на страдателния субект, докато вини-

телният – на страдателния обект, т.е. при винителния като структурен падеж имаме по-висока степен на „обективация“ на граматична основа на субекта. Тази хипотеза подлежи на проверка в по-нататъшни изследвания.

При две конструкции налице е директна конкуренция между субект в именителен спрямо дателен падеж. Но може ли да се твърди, че те са синонимни и взаимнозаменяеми, както това изглежда на пръв поглед?

- (18) а. Тъжен съм. Тъжно ми е.
 б. Весел съм. Весело ми е.
 в. Радостен съм. Радостно ми е.
 г. Самотен съм. Самотно ми е.

Коя от двете форми – именителната или дателната на субекта – е маркираната по отношение на субективност на преживяването? Очевидно това е дателната форма. Проблем си остава обаче, че съвсем не при всички прилагателни за вътрешни преживявания (на първо място емоции) е възможна алтернация от този тип: *Мъчно ми е*, но **Мъчен съм*. *Мъчно е* има друго значение.

5.2. Място и функции на местоименната клитика в дателен падеж

Съществен е въпросът защо за маркиране на субекта в дателен падеж със семантичната роля на Експериенцер/Тръпник се използват местоименни падежни клитики, които в първо лице намират място практически ексклузивно – *яде ми се*, *жал ми е*, *весело ми е*? Отговорът или поне съществен аспект от него е по линията на констатацията, че няма по-компактен начин да се изразиш по въпроса, що се отнася до ексклузивността на достъпа до съдържанията на собственото съзнание, освен чрез клитики. Те са маркер едновременно на морфологични (дат. пад.), синтактични (индиректен обект) и семантични отношения (Тръпник). Затова са се запазили в тази си форма, тъй като изразяват най-подходящо всичко споменатото. Те са тези, които сумарно възплъщават конструктивноспецифичното значение.

С оглед на своите функции в дателните (и винителните) конструкции личните местоименни клитики са тези, които поддържат жива падежната система в българския език, и не се вижда перспектива да отпаднат поради комуникативната важност на значенията, които изразяват в рамките на същите тези конструкции.

В този контекст подходящо е да се посочи, че предикатив (напр. *мъчно*) и дателно местоимение (напр. *ми*) взаимно се допълват за оформяне на специфичната форма и съдържание на дателната конструкция (напр. *Мъчно ми е*). Предикативът отправя като към свой референт към преживяването, което именува. Местоименната клитика (*ми*), от своя страна, изпълнява кореференциална функция. Нашата хипотеза е, че е налице разпределение на ролите по линията на референцията и кореференцията, което пре-

върща дателния субект в интегрална част от значението на конструкцията. Дателният падеж на клистиката се оказва най-подходящ, доколкото отпраща към аза, който се осмисля като преживяващ дадено психическо състояние, на което той е и Тръпник, и Притежател/Носител, и Бенефициент (в положителен или отрицателен смисъл) – все семантични роли, които се смята, че този падеж може да изразява от съдържателна гледна точка.

5.3. *Алтернативи за достъп до психическото състояние – категорията лице на субекта*

Значението, което се приписва на дателната конструкция за вътрешно състояние, зависи от това в кое лице е представена тя:

- (19) а. Тъжно ми е.
б. Тъжно ти е.
в. Тъжно му/й е.
г. Тъжно ни е → Тъжно е.

Референциална стойност, която отпраща директно към вътрешно състояние, имаме само в 1 л. ед.ч., както е в (19)а. Във всички други случаи (19)б–(19)г) имаме извод с оглед на поведенчески корелати на вътрешни състояния на втори и трети лица и съпреживяването им. Това е налице и при най-съпричастното състояние в 1 л. мн.ч. в (19)г – аз съм тъжен, гледам, че съседът изглежда омърлушено, направил е тъжна физиономия и казвам *Тъжно ни е*. Може да се твърди, че именно на базата на 1 л. ед.ч. имаме обобщението, което стои в основата на безличното *Тъжно е*, доколкото то е инклузивно, що се отнася до умственото съдържание, което се оценява по този начин: *Тъжно е, че не всички желаят да се ваксинаират срещу ковид или Тъжно е да останеш без пукнат грош преди Коледа*.

Кога и защо състоянието се осмисля като отнесено не към субект (*Тъжен съм*), а към индиректен обект на предикативното състояние (*Тъжно ми е*)? Статусът на *Тъжен съм* е по-скоро подобен на *Силен съм*. Субектът се разпознава в първо лице като тъжен или силен, т.е. имаме идентификация със състояние или качество. *Тъжно ми е* маркира същински субективно преходното като състояние.

При все това качествата са едно, а състоянията – друго:

- (20) а. Весел съм. Весело ми е.
б. Нервен съм. Нервно ми е.
в. Силен съм. *Силно ми е.
г. Смел съм. *Смело ми е.

В (20)в. – (20)г. става въпрос за качества (*смел, силен*). В (20)а. – (20)б. става въпрос за душевни състояния (*весел, нервен*). Разликата проличава не при субекти в именителен, а в дателен падеж. На субект в дателен па-

деж не може да бъде приписано качество, доколкото то трябва да му е присъщо, както проличава от дефектността на **Силно ми е* или **Смело ми е*. На български не мога да си приписвам качества по начина, по който си приписвам състояния. Състоянията са преходни, а качества са присъщи на индивида. Конструкцията с дателен субект може да се използва само за състояния, но не и за качества.

Осмислянето на съдържанието при употреба на съответната конструкция зависи от имплицирания достъп до именуваното вътрешно състояние, който се маркира с помощта на лице на глагола и по този начин предопределя как носителят на езика ще си представи съдържанието му. Същинско изразяване на субективност на преживяването имаме в 1. л. ед. ч. (срв. понятието за автореферентност у Цимерлинг/Zimmerling 2021). При всички други лица става въпрос за съпричастие и/или извод с оглед на поведенчески корелати.

5.4. Изразяване на оценка с помощта на дателни конструкции с предикативи

Конструкцията от интересуващия ни тип се използва не само за изразяване на вътрешни състояния, но и за многозначна оценъчност (*appraisal*) на когнитивна (епистемична, деонтична и т.н.) и емоционално-афективна основа. Трябва при това да се има предвид, че оценъчността пропива всяко ментално съдържание, което има отношение към вътрешни преживявания – от лексикално значение до речев акт. При усещанията например на *горчиво* имаме имплицирана оценъчност на базата на приятно/неприятно още на равнище именуване – *горчива бира*, но *горчив лук*, за да се стигне до *Горчиво!* на сватба. Оценъчност имаме до нивото на оценки на естетическа, етическа и утилитарна основа. От друга страна, за изразяването на тази оценъчност е налице широка палитра от езикови средства, с които тя намира проява на базата на наклонение и широко разбирана модалност.

Проявите на оценъчност при дателните конструкции с предикативи намират израз на първо място чрез начина на именуване на съответното вътрешно преживяване, доколкото съответното лексикално значение включва оценъчен компонент. Начинът на именуване вторично оцветява значението на цялата конструкция по линията на когнитивна и афективна конгруентност на съдържанията на съзнанието, към които отправя:

(21) Кофти ми е заради Тръмп.

Фразата в (21) може да се използва, за да се изрази неформално интимно съпреживяване с бившия американски президент Доналд Тръмп по повод неговата загуба в надпреварата за президентския пост през 2020 г., която изказващият съпреживява лично.

5.5. Локализация във времето и пространството на психическо състояние с помощта на дателна конструкция

Локализацията във времето на състояние е била нееднократно тълкувана. Състоянията лежат непосредствено на оста на времето. Те траят, а не протичат. Те представляват непосредствена даденост за своя субект (вж. Селиверстова/Seliverstova 1982: 189). Не е бил тълкуван обаче еднозначно начинът на локализация в пространството на вътрешните психически състояния. А той е първично в рамките на „телесния облик“ на страдателния субект. Едва вторично – за сметка на поведенчески маркери и съпреживяване – той се локализира в други индивиди, на които им се приписват психически преживявания.

6. Алтернации между безлични, лични и дателни конструкции

В българския език е в употреба поредица от конструкции, които са алтернативни на и съпоставими с предикативните конструкции с дателен субект:

- I. Конструкции за изпитване на субективна потребност или възможност с лична или безлична употреба с дателен субект (Петрова/Petrova 2006: 156):
Необходима ми е мотивация (лична употреба). Необходимо ми е да обсъдя предложението ти с мама (безлична употреба). Днес ми е невъзможно да ти помогна. Наложително ми е да пътувам утре.
- II. Специално място заема конструкцията с безлични глаголи, като основни са *трябва* и *може*. Тя позволява използването и на предикативи и с дателни форми на Тръпника. На базата на изразяваната обобщена модалност имаме разнообразни възможности да маркираме нейни аспекти, напр.:
Необходима ми е помощ. Трябва ми помощ. Не ми е нужна помощ. Не ми е наложителна помощ.
- III. Безлична конструкция със спомагателния глагол *има* в трето лице ед.ч. и съществително плюс предложна фраза или подчинено да-изречение, които именуваат обекта на желание или целеполагане:
Има нужда от X. Няма нужда от X. Има дефицит на X. Има необходимост от X. Има желание за X/ да X. Има нужда от X.
- IV. Корелативна на предходната лична конструкция със спомагателния глагол *имам* и съществително плюс предложна фраза или подчинено да-изречение, които именуваат обекта на желание или целеполагане:
Имам нужда от X. Нямам нужда от X. Имам дефицит на X. Имам необходимост от X. Имам желание за X/ да X. Имам нужда от X.

7. Заключение

Субектът на психическото състояние се кодира в дателен падеж, за да маркира „страдателния субект“ за разлика от „деятелния субект“ и „страдателния обект“ (*Яд ме е*). Клитиките се оказват най-подходящи в тези конструкции, защото най-компактно маркират психическите състояния на морфологично (падеж), синтактично (индиректен обект) и семантично (Експериенцер/Тръпник) равнище. Те изпълняват референтна (към състояния) и индиректно кореферентна (към състояния, които отпращат към преживяващия ги аз) функция. Предикативното състояние се осмисля като отнесено на синтактично равнище не към директен, а към индиректен обект (*Тъжно ми е*). Оценкаността пропива съдържанието на предикативите за вътрешно преживяване от равнището на усещания до емоции и мисловни актове. Възгласът *Горчиво (да е)!* по време на сватба значи много неща, като надгражда преживяването на приятно/неприятно за вкусови усещания. Категорията лице на глагола е от съществено значение при осмислянето на съдържанието на психическото състояние откъм неговата представимост в съзнанието на носителя на езика. Локализацията във времето е за сметка на времетраене на състоянието, докато локализацията в пространството е най-вече за сметка на телесния облик (*body image*), но съществен подклас представляват също и оценките.

Благодарности

Настоящият текст е резултат от изпълнението на научната програма на проекта „Онтология на ситуациите за състояние – лингвистично моделиране. Съпоставително изследване за български и руски“, подкрепен от Фонд „Научни изследвания“ (Договор № КП 06 РУСИЯ/23) по Програма за двустранно сътрудничество България – Русия 2020 г.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ За преглед на дателните конструкции с предикативи в българския език вж. ГСБКЕ/GSBKE (1983: 93–96), Джонова/Dzhonova (2003), Петрова/Petrova (2006; 2020), Градинарова/Gradinarova (2010).

² За дателните конструкции с предикати в българския език вж. Джонова/Dzhonova 2003, Петрова/Petrova 2006; Петрова/Petrova 2020), Ницолова/Nitsolova 2008: 244–246.

ЛИТЕРАТУРА

- Джонова 2003: *Джонова, М.* Изречения със семантичната роля експериенцер в съвременния български език. *Автореферат на дисертация за присъждане на научната и образователна степен „доктор“*. София, СУ „Св. Климент Охридски“.
- Градинарова 2010: *Градинарова, А. А.* Безличные конструкции с дателным

- субъекта и предикативом на *-o* в руском и българском языках. – *Българска русистика*, 3–4, с. 34–55.
- Ницолова 2008: *Ницолова, Р.* Българска граматика. Морфология. София, УИ „Св. Климент Охридски“.
- Петрова 2006: *Петрова, Г.* Семантични роли на кратките дателни местоимения. Бургас, Димант.
- Петрова 2020: *Петрова, Г.* Безлични предикативно-дативни конструкции в българския език. – В: *Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“* (София, 2020). Т. I. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 100–106.
- Селиверстова 1982: *Селиверстова, О. Н.* Второй вариант классификационной сетки и описание некоторых предикативных типов русского языка. – В: *Селиверстова, О. Н.* (отв. ред.). *Семантические типы предикатов*. Москва, Наука, с. 86–157.
- Цимерлинг 2021: *Циммерлинг, А. В.* Автореферентность и классы предикативных слов. – В: *Бондарко, А. В., Воейкова, М. Д., В. В. Казаковская* (ред.). *Проблемы функциональной грамматики: Отношение к говорящему в семантике грамматических категорий*. Санкт-Петербург, ИД ЯСК, с. 23–58.
- Шчерба 1974: *Щерба Л. В.* Языковая система и речевая деятельность. Ленинград, Наука.
- Ivanova, Zimmerling 2019: *Ivanova, E., A. Zimmerling.* Shared by All Speakers? Dative Predicatives in Bulgarian and Russian. – *Bulgarian Language and Literature*, Vol. 61, No 4, pp. 353–362.

REFERENCES

- Dzhonova 2003: *Dzhonova, M.* Izrecheniya sas semantichnata rolya eksperientser v savremenniya balgarski ezik. *Avtoereferat na disertatsiya za prisazhdane na nauchnata i obrazovatelna stepen “doktor”*. Sofia, SU “Sv. Kliment Ohridski”.
- Gradinarova 2010: *Gradinarova, A. E.* Bezlichnye konstruksii s datel'nym subekta i predikativom na *-o* v russkom i bolgarskom jazykah. – *Bolgarskaja rusistika*, pp. 34–55.
- Ivanova, Zimmerling 2019: *Ivanova, E., A. Zimmerling.* Shared by all speakers? Dative predicatives in Bulgarian and Russian. – *Bulgarian Language and Literature*, 61, 4, pp. 353–362.
- Nitsolova 2008: *Nitsolova, R.* Balgarska gramatika. Morfologiya. Sofia, UI “Sv. Kliment Ohridski”.
- Petrova 2006: *Petrova, G.* Semantichni roli na kratkrite datelni mestoimeniya. Bargas, Dimant.
- Petrova 2020: *Petrova, G.* Bezlichni predikativno-dativni konstruksii v balgarskiya ezik. – In: *Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konferentsiya na Instituta za balgarski ezik “Prof. Lyubomir Andreychin”* (Sofia, 2020). Т. I. Sofia, Izdatelstvo na BAN, pp. 100–106.

- Seliverstova 1982: *Seliverstova, O. N. Vtoroj variant klassifikatsionnoj setki i opisanie nekotorykh predikativnykh tipov russkogo jazyka*. – In: O. N. Seliverstova (otv. red.). *Semanticheskie tipy predikatov*. Moskva, Nauka, pp. 86–157.
- Shcherba 1974: *Shcherba, L. Jazykovaja sistema i rechevaja dejatel'nost'*. Lenin-grad, Nauka.
- Zimmerling 2021: *Zimmerling, A.V. Avtoreferentnost' i klassy predikativnykh slov*. – In: Bondarko, A. V., Voeikova, M. D., V. V. Kazakovskaia (red.). *Problemy funktsional'noj grammatiki: Otnoshenie k govoriashchemu v semantike grammaticheskikh kategorij*. Sankt Peterburg, ID JASK, pp. 23–58.

✉ Проф. д.ф.н. Максим Стаменов

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“

Българска академия на науките

бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, София 1113, България

✉ Prof. Maxim Stamenov, DSc

Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andreychin”

Bulgarian Academy of Sciences

Boul. Shipchenski prohod 52, bl. 17, Sofia 1113, Bulgaria

Публикувано: 5 юли 2022 г.

Published: 5 Juli 2022